

Uusi kirja bibliometriikasta

SUSANNA NYKYRI

Mitä on bibliometriikka? Maria Forsman määrittelee bibliometriikan tässä esiteltävän teoksen sanastossa seuraavasti: ”Julkaisujen tai muiden dokumenttien tilastollista, määrällistä (kvantitatiivista) tutkimusta. Viime vuosina on tuotu esiin myös laadullinen (kvalitatiivinen) näkökulma.” Bibliometrisin menetelmin voidaan tarkastella muun muassa julkaisukanavia ja viittauskäytäntöjä eri tieteenaloilla, julkaisujen laatua ja tutkimusverkostoja sekä vaikka käsitteiden syntyä, leviämistä ja kehitystä. Bibliometriikka on viime vuosina tullut ns. suurelle yleisölle aiempaa tutummaksi – etenkin rankingien tultua jopa päivälehtien puheenaiheeksi. Sen syvällisempi ymmärrys on kuitenkin edelleen vähäistä, ja bibliometriikka kärsiikin paitsi taitamattomasta käytöstä, myös monista paikansäilyttämättömistä ennakkoluuloista.

Maria Forsmanin teos *Julkaisut ja tieteen mittaaminen – Bibliometriikan käännekohtia* on ensimmäinen suomeksi ilmestynyt bibliometriikan perusesitys peräti 20 vuoteen. Informaatiotutkimuksen alalla pitkään kurssikirjana käytetty aiempi yleisesitys, Riitta Kärjen ja Terttu Kortelaisen *Johdatus bibliometriikkaan* on vuodelta 1996, ja vaikka siinä on paljon yhä pätevää, kaipasi se jo kipeästi päivitystä ja laajennusta. Forsmanin teos on arvioitu *Informaatiotutkimus*-leh-

dessä, samoin kuin sen edeltäjä – ja hämmästykseni edeltäjäänsä esitetty arvio olisi ollut yllättävän monilta osin myös Forsmanin teoksen kohdalla pätevä.

Teoksen kirjoittaja Maria Forsman on bibliometriikan laaja-alainen asiantuntija ja ahkera tiedeviestijä. Hän on käyttänyt bibliometrisiä menetelmiä vuosikymmeniä, myös ennen kuin tekemänsä analyysit miellettiin bibliometriikaksi. Hän on kehittänyt Helsingin yliopistokirjaston tarjoamaa bibliometriikkapalvelua yhteistyössä tutkimushallinnon ja tietentekijöiden kanssa. Väitöstutkimukseensa hän käytti bibliometriikan eri menetelmiä varsin laajasti, ja esiteltävässä teoksessa onkin paljon menetelmiä havainnollistavia esimerkkejä hänen väitöskirjastaan *Development of research networks* (2005). Tietentekijöiden liitto valitsi Forsmanin vuoden tietentekijäksi vuonna 2013, ja perusteluissaan nati esille juuri bibliometrisen kehitystyön ja menetelmien kriittisen tarkastelun sekä yhteistyön tutkijayhteisön kanssa. Hänen palkitsemisensä toi paljon tervetullutta julkaisuutta yliopistokirjastojen tutkijapalveluille ja niiden edellyttämälle osaamiselle, ja niin tekee myös hänen tuore teoksensa.

Forsmanin uudella teoksella on useita erityisansioita. Ensinnäkin se toimii sujuvasti etenevänä, yleistajuisena esityksenä

Maria Forsman
Julkaisut ja tieteen
mittaaminen
Bibliometriikan käännekohtia
Enostone-kustannus, 2016

bibliometriikan historiaan, kehitykseen ja käyttöön etenkin Suomessa. Toisekseen teoksen keskeinen sanasto on huolella laadittu ja se osaltaan vakiinnuttaa alan suomenkielistä käsitteistöä ja termistöä. Kolmanneksi teos edustaa jo itsessään moniäänistä näkökulmaa – kirjoittajansa ääni niin sosiologina, viestinnän tutkijana, informaatiotieteilijänä kuin kirjastoalan ammattilaisena on rikas ja syvä. Tässä teoksessa Forsman onkin käyttänyt koko laajaa äänialaansa, minkä välittömyydessä – niin julkaisuprosessina kuin tyylinä – on valitsemallaan kustantajalla (Enostone) ollut merkittävä rooli. Suomen tietokirjailijat ry on tukenut teoksen kirjoittamista.

Informaatiotutkimuksen alalla tutkijana ja opettajana toimineena jään kuitenkin myös kaipaamaan ja janoamaan lisää. Teoksessa olisi voinut olla seikkaperäisemmin eri menetelmien yhdistelemisestä – vaikkapa taupauskuvaus, miten eri indikaattoreita ja laadullisia haastatteluita on käytetty jonkin tutkimusryhmän julkaisutuotannon vaikuttavuuden arvioinnissa, ja sen menetelmien ja ratkaisujen reflektointia. Uudenlaiset metrii-

kat – kuten altmetriikka ja datametriikka – täydentävät asemansa jo vakiinnuttaneita bibliometrisen tarkastelun kohteita ja menetelmiä, ja niiden pohdinta ja käsittely jäävät teoksessa varsin vähälle huomiolle. Vaikuttavuus on käsitteenä ja terminä elimellinen osa bibliometriikkaa, ja sen käsittelylle olisi sopinut olemaan oma lukunsa – oikeastaan se vaatisi ihan jo kotimaisessa kontekstissa peräti oman kirjansa, jossa kirjoittajikin saisi olla mieluusti useampi.

Teoksensa esipuheessa Forsman kertoo kirjoittaneensa kirjan “niille, jotka ovat kiinnostuneita bibliometrisistä analyyseistä, niiden tekemisestä ja tulkinasta, bibliometriikan ymmärtämisestä”. Lisäksi hän toivoo kirjan “soveltuvan myös oppikirjaksi informaatioalan opiskelijoille”. Suositellenkin, että julkaisut ja tieteen arviointi teemana ja sitä käsittelevä Forsmanin teos sisältyisi yliopistojen tutkimusopintoihin etenkin humanistisissa ja yhteiskuntatieteellisissä aineissa ja että varttuneemminkin tieteentekijät ja tutkimushallinnon edustajat siihen tarttuisivat. Nähdäkseni Forsmanin teos toimisi erinomaisena oppikirjana yli oppiainerajojen. Sitä voisi mainiosti täydentää esimerkiksi Esa Väliwerrosen teoksella *Julkisen tiede* (2016), joka käsittelee laajemmin tieteen roolia yhteiskunnassa (ja osana sitä myös sen arviointia). Siinä missä Forsman on painottanut humanistis-yhteiskuntatieteellisiä esimerkkejä, on Väliwerrosen suosinut luonnontieteitä.

Teosta kannattaa hyödyntää myös keskusteluiden lähtökohdiana – näin onkin tehty jo Helsingin yliopiston kirjastossa ja lähinnä bibliometriikan ja yliopistokirjastojen asiantuntijoita ko-

koavassa seminaarissa (ks. confluence.csc.fi). Helsingin yliopiston kirjaston tilaisuudessa eniten keskustelua herättivätkin juuri bibliometriikan rajat – tarve täydentää bibliometrisiä menetelmiä ja aineistoja ja käytettyihin välineisiin ja aineistoihin sisältyvät ja liittyvät riskit ja uhat.

Bibliometriikan tavoitteista ja menetelmistä kaivataan edelleen moniäänistä, osaamiseen ja tutkimukseen perustuvaa keskustelua, ja kehitystyön pitäisi olla aiempaa laaja-alaisempaa. Esimerkiksi digihumanisteilla voisi olla paljon annettavaa tässä, kuten edellä mainitussa yliopistokirjaston tilaisuudessa professori Timo Honkela toi esille. Tilaisuudessa käytyä keskustelua muistellessani mieleeni juolahtaakin ajatus siitä, miten valtava aineistotarjonta – ja sitä myötä myös menetelmäkehityksellinen potentiaali – esimerkiksi Kansalliskirjastolla ja FIN-CLARINilla nykyään olisi tarjottavanaan bibliometriikalle. Ehkäpä Forsmaninkin teoksessaan esille nostama alan pohjoismainen yhteisö saa nyt kuluvaan vuonna bibliometriikan workshopiin aiempaa monitieteisemmän puhujakunnan, joka vie metriikoiden kehitystä osin uudenaikaisille poluille. Bibliometriset kysymykset ovat olleet usein esillä ja keskusteluttaneet myös muun muassa *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä, joka tavoittaa tieteentekijöitä yli oppiainerajojen. Uusi oppikirjaksi sopiva teos voi innostaa myös informaatiotutkimuksen opiskelijoita suuntautumaan aiempaa enemmän bibliometriikkaan. Kautta Forsmanin teoksen välittyä, että tieteen arviointi on tullut jäädäkseen, mutta menetelmät, aineistot, indikaattorit ja muut mahdollisuudet kehittyvät uuden tutkimuksen ja kehi-

tystyön myötä.

Humanististen ja yhteiskuntatieteellisten alojen arviointia ollaan nyt kehittämässä aiempaa huomattavasti aktiivisemmin myös kansainvälisellä tasolla. Eurooppalaisella tasolla näiden alojen arvioinnista kiinnostuneiden kannattaa seurata *European Network for Research Evaluation in the Social Sciences* -verkoston toimintaa. ENRESSHisä on suomalaisen julkaisukulttuurin hyvin tuntema edustus.

Formanin teoksessa tulee hyvin esille se, että bibliometriikka kaipaa sen haastajia ja kehittäjiä, ja tutkimuksen arvioinnissa ja bibliometriikassa yliopistokirjastojen asiantuntijat ovat ottaneet merkittävän roolin. On kuitenkin tässäkin yhteydessä muistutettava, että tieteentekijät ja koko yhteiskunta kärsivät nykyhallituksen säästötoimista. Säästöt ovat kohdistuneet yliopistoihin ennennäkemättömällä tavalla, ja tutkimuksen ja opetuksen turvaamisen nimissä on useissa yliopistoissa vähennetty etenkin tuki- ja hallintoväkeä, johon myös yliopistokirjastojen asiantuntijat lasketaan. On aiempaakin ajankohtaisempaa kysyä, miten siis turvata laadukas tutkijapalvelu – joihin julkaisujen arviointi on yliopistokirjastoissa sijoittunut – ja näin myös mahdollisimman oikeudenmukainen, asiantuntijuuteen nojautuva bibliometrinen arviointi yliopistoissa.

Suomen yliopistokirjastojen neuvosto (SYN) on osaltaan vastannut laadunkehittämistarpeeseen mm. tietoisuutta lisäämällä. Aihepiirin webinaarien järjestämisen lisäksi se käännähti kotimaisille kielille *Leidenin manifestin* (ks. yliopistokirjastot.fi), jossa esitetään kymmenen periaatetta, joita tulisi nou-

dattaa tutkimusta arvioitaessa. Forsman kiteyttää manifestin tarpeen syntyneen bibliometristen välineiden helppouden myötä – ne kun ovat johtaneet myös “helppoihin ja halpuihin ratkaisuihin”. Bibliometristen analyysien edellyttämät datan laadun, kattavuuden ja oikeellisuuden arviointi edellyttävät riittävää asiantuntijuutta, jota ei aina ymmärretä vaatia. Forsmanin teos onkin paitsi erinomainen johdatus bibliometriikkaan, myös selkeä eettinen kannanotto ja asiantuntijuuden tunnistamisen ja tunnustamisen puolustuspuheenvuoro.

Syvällisen asiantuntijan tavoin

Forsman paitsi kertoo ja neuvoo, myös esittää runsaasti pohtimaan, keskustelemaan ja tutkimaan rohkaisevia kysymyksiä. Hän päättääkin teoksensa toteamukseen ja kysymykseen:

“Bibliometriikka tutkimuksen arvioinnissa liittyy tutkimusrahoituksen käytön arviointiin ja rahoituksen suuntaamiseen uuteen tutkimukseen. On kiinnostavaa nähdä, mihin suuntaan bibliometriikkaa viedään. Ketkä suunnan määrittelevät, tietokantojen tuottajat, tiedepoliitiikan toimijat vai akateeminen yhteisö?”

Bibliometriikan kehityksen kohteet ja käyttötavat ovatkin

kiinteästi sidoksissa koko tiedeyhteisön tulevaan aktiivisuuteen, ja sen pohjaksi ja kipinäksi nyt esitelty teos antaa paljon eväitä. Toivottavasti teokseen tartutaan mahdollisimman laajalti ja eri näkökulmia edustaen ja niistä keskustellen. Tässä ajassa ja kehittäjinä kaivataan tieteen eri osa-alueiden historian tunti-joita ja avoimuutta uudelle, jollaista Forsman on työuraansa heijastelevassa teoksessaan edustanut ja edistänyt.

Forsmanin teos ansaitsisi tulla saataville myös digitaalisessa muodossa ja kaikille avoimena julkaisuna.

Valtion yhtiöiden kaari

MATTI VIRTANEN

Professori Markku Kuisma on erikoistunut talous- ja yrityshistoriaan. *Valtion yhtiöt* -kirjan lähdeluettelossa on 13 Kuisman omaa teosta, alkaen Outokummun historiasta vuodelta 1985 ja päättyen *Venäjä ja Suomen talous 1700–2015* -kirjaan.

Pitkälti omiin tutkimuksiinsa perustuen Kuisma piirtää kuvan valtion yhtiöiden synnystä ja merkityksestä sadan vuoden ajalta. Kriitikot ovat puhuneet järjestään ”valtiosotalismista”, mutta Kuisma muuntaa käsitteen vastaamaan paremmin todellisuutta. Kyse on ollut valtiokapitalismista: ”Valtiokapitalismi kuulostaa kovalta ja rumalta, mutta sen kaari on Suomen kehityksen komeimpia.”

Alusta alkaen valtion yhtiöitä

ovat ajaneet ja toteuttaneet suomenmieliset porvarit, fennomaanit. Puhtain esimerkki on ensimmäinen yhtiö.

Vuonna 1918 pörssiyhtiö Aktiebolaget W. Gutzeit & Co, nykyisen Stora Enson edeltäjä, oli Suomen suurimpia vientiyrityksiä. Se omisti puoli miljoonaa hehtaaria metsää, suuria puunjalostustehtaita ja arvokkaita koskia. Omistajat olivat lähinnä norjalaisia suurliikemiehiä.

Tuon vuoden sisällissota hermostutti ulkomaisia omistajia, ja he halusivat vetää pääomansa pois. Ostajaksi ryhtyi yksityisen metsäpääoman sijasta, valtio. Lokakuussa 1918 senaatti osti yhtiöstä osake-enemmistön, ja tynkäeduskunta myönsi lainoitukselle valtioneuvon.

Markku Kuisma
Valtion yhtiöt
Nousu ja tuho
Siltala, 2016

Silloisen senaatin johdossa oli Kansallis-Osake-Pankin eli KOP:n pääjohtaja J. K. Paasikivi ja suuri osa senaatin jäsenistä oli myös KOP:sta. Sisällissodan takia vasemmisto oli pois eduskunnasta, joten käytännössä Gutzeitin kansallistamisen mahdollistivat kokoomuksen, edistyspuolueen ja maalaisliiton kansanedustajat.

Rkp vastusti. Sen kansanedustajan mielestä valtion omistama Gutzeit olisi vastenmielinen ”suursuomalaisen nationalismin ja valtiosotalismin avioliiton” hedelmä. Kuisma summaa: